Д 9. Атомды-эмиссиялық спектроскопия. Эмиссиялық талдау аспаптарының блок-сызбанұсқасы. Аспаптың негізгі элементтерінің сипаттамасы

Дәріскер: х.ғ.к., доцент

Кудьярова Ж.Б.

Дәрістің мақсаты: білім алушылармен атомды-эмиссиялық спектроскопия әдісін талдау, эмиссиялық талдау аспаптарының блок-сызбанұсқасы мен жұмыс істеу принципін талқылау.

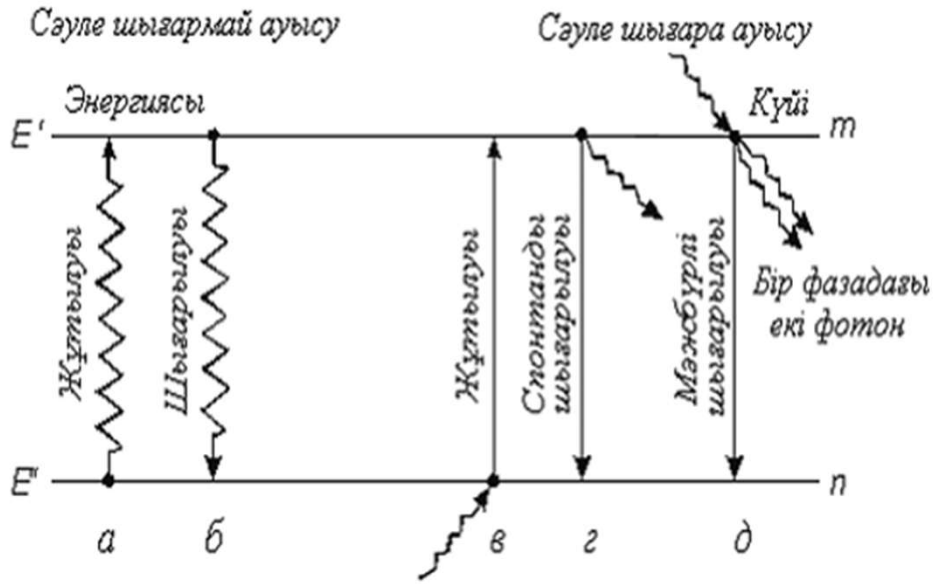

Оптикалық атомдық спектроскопия әдістері

Әдіс	Тіркелетін сигнал	Энергияны беру тәсілі
Атомдық-эмиссиялық (АЭС)	Қозған атом не ион шығаратын сәуле	Жалын, плазма немесе электр разряды қоздырады.
Атомдық-абсорбциялық (ААС)	Элементке тән сыртқы сәуленің жұтылуы	Негізгі күйдегі атом сыртқы көздің фотонын жұтады.
Атомдық-флуоресценттік (АФС)	Оптикалық қоздырудан кейінгі сәуле	Атомды сыртқы сәуле қоздырады. Флуоресценция жеке тіркеледі.

Үлгіден бос атом мен ионның түзілуі

NaCl ерітіндісі жалынға енгізілгендегі үдерістер.

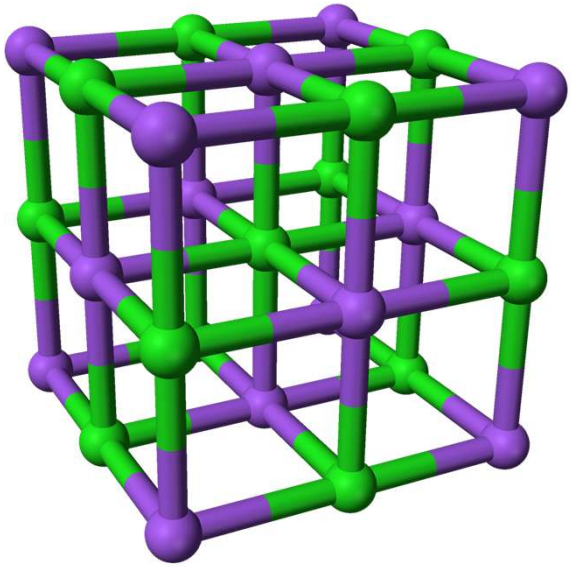

01 Аэрозоль және кептіру

Ерітінді ұсақ тамшыларға бөлінеді. Жалында еріткіш буланып, құрғақ бөлшек түзіледі.

02 Булану және атомдану

Құрғақ қалдық буланады. Газ фазасындағы бөлшектер диссоциацияланып, бос атомдар пайда болады.

03 Қоздыру және эмиссия

Бейтарап Na атомдарының бір бөлігі қозады. Төменгі деңгейге ауысқанда олар ≈ 589 нм сәуле шығарады.

Сызықтық, жолақтық және үздіксіз спектр

Спектр бөлігі	Физикалық шығу тегі	Талдаудағы мағынасы
Жеке сызықтар	Бос атомдардың және иондардың дискретті электрондық ауысулары.	Элемент пен иондалу сатысын анықтайды.
Молекулалық жолақтар	Электрондық ауысуға тербеліс пен айналу күйлері қосылады.	Қоздыру көзіндегі молекулалар атомдық сызықтарға қабаттасуы мүмкін.
Үздіксіз фон	Қызған бөлшектердің сәулесі. Плазмада еркін электрондар мен рекомбинация да үлес қоса алады.	Сызықтың таза сигналын алу үшін жергілікті фон бағаланады.

Атомдық ауысу және натрийдің D-дублеті

$$\Delta E = h\nu = hc/\lambda$$

Қозған электрон төменгі деңгейге ауысқанда, энергия айырмасы фотон түрінде бөлінеді.

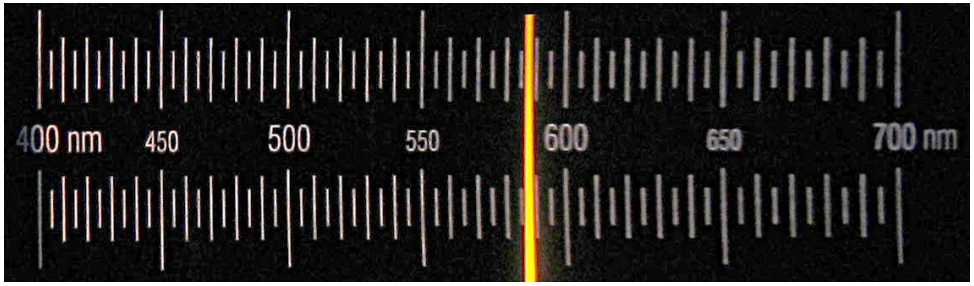

≈ 589 нм аймағындағы жалын эмиссиясы

Сызық	Жоғарғы деңгей	λ, нм (ауада)
D_2	3p $^2P°_{3/2}$	588,9950
D_1	3p $^2P°_{1/2}$	589,5924

Төменгі деңгей екеуіне ортақ 3s $^2S_{1/2}$.

Больцман таралуы және эмиссия қарқыны

Жылулық тепе-теңдік жуықтауында қозған күйдің үлесі температураға тәуелді.

$$N_u/N_0 = (g_u/g_0)\,\exp(-\Delta E/kT)$$

N_u және N_0 — жоғарғы және төменгі күйдегі атомдар саны. g — күйдің статистикалық салмағы.

Оптикалық жұқа ортада

$$I \propto N_u\, A_{ul}\, h\nu$$

T, K	Na D_2 үшін N_u/N_0
2500	$\approx 1{,}17 \times 10^{-4}$
3000	$\approx 5{,}93 \times 10^{-4}$

Есепте $\Delta E \approx 2{,}10$ эВ, $g_u/g_0 = 2$. Қозған күйдің салыстырмалы үлесі шамамен 5 есе өседі.

Сызық ені және спектрлік ажырату

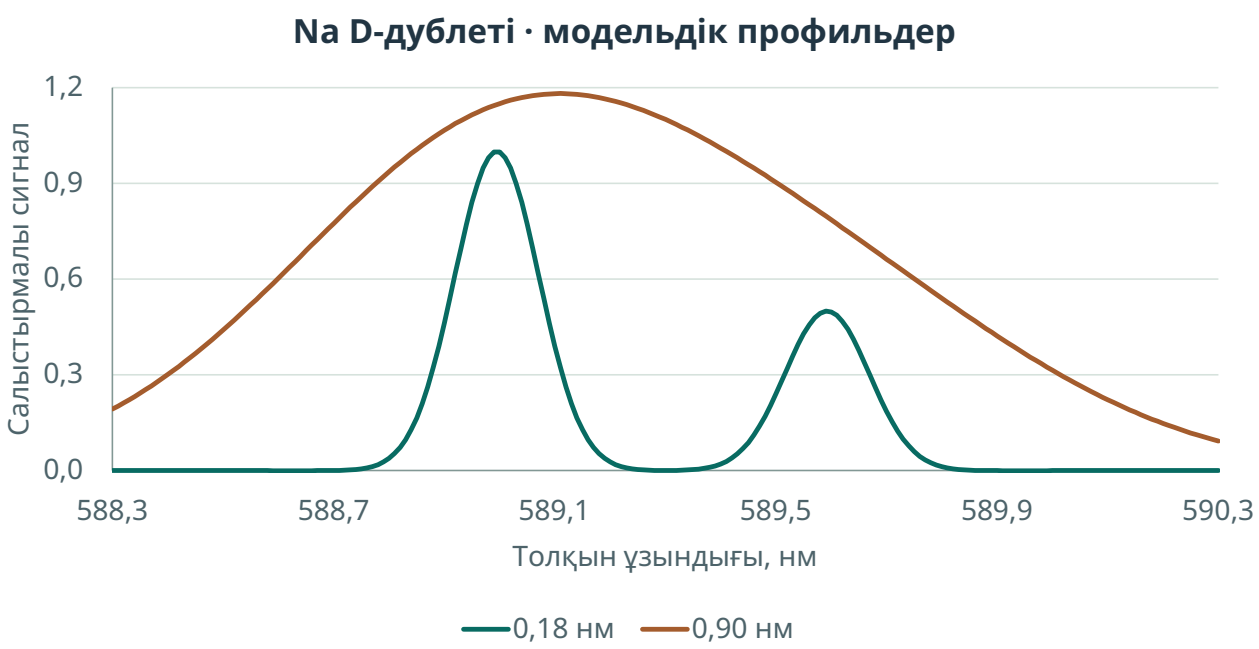

0,18 нм ені

Екі максимум жеке көрінеді. Жақын сызықтарды ажыратуға болады.

0,90 нм ені

Сызықтар бір кең максимумға бірігеді. Мұнда фотометр элементті бір арнамен өлшей алады.

Дублетті ажырату бағасы
R ≈ 589,3 / 0,5974 ≈ 990.

Атомдандыру және қоздыру көздері

Қоздыру көзі	Энергия және үлгі енгізу	Тәжірибедегі қолданысы
Жалын	Жану жылуы. Сұйық үлгі аэрозоль ретінде беріледі.	Na, K, Li сияқты элементтерді фотометриялық анықтау.
Индуктивті байланысқан плазма	Радиожиілікті өріс аргон плазмасын ұстап тұрады. Сұйық үлгі аэрозоль түрінде түседі.	Ерітінділердегі көптеген элементті бір талдауда анықтау.
Электр доғасы немесе ұшқын	Электр разряды үлгінің бір бөлігін буландырып, атомдар мен иондарды қоздырады.	Ұшқындық ОЭС болат пен басқа өткізгіш қорытпалардың құрамын тексереді.

Жалынды фотометрдің жұмыс қағидаты

Жалынды фотометр

Жалынға үлгі беру

Тозаңдатқыш ерітіндіні аэрозольге айналдырады. Жану аймағында атомдану мен қоздыру жүреді.

Толқын ұзындығын таңдау

Na арнасындағы оптикалық сүзгі ≈ 589 нм маңындағы сәулені өткізеді. Екі D-сызығының жиынтық сигналы өлшенуі мүмкін.

Қарқындылықты тіркеу

Детектор жарықты электрлік сигналға айналдырады. Бос сынама, стандарттар және белгісіз үлгі бірдей жағдайда өлшенеді.

ICP-OES плазмасы және үлгі беру

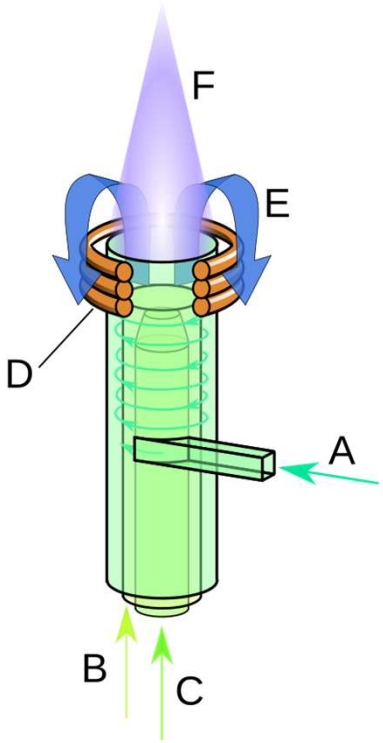

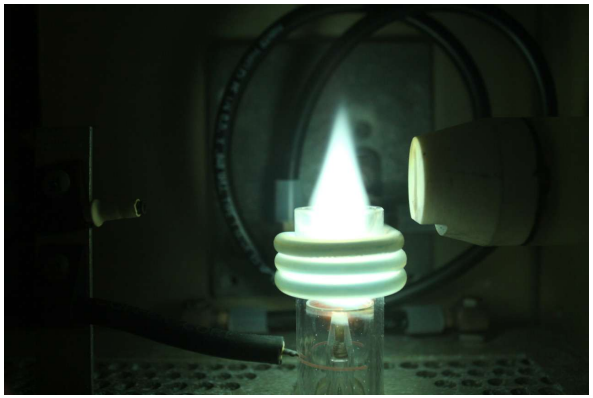

Жұмыс істеп тұрған аргон плазмасы

Үлгіні енгізу

Сорғы ерітіндіні тозаңдатқышқа береді. Бүрку камерасы ірі тамшыларды бөліп, ұсақ аэрозольді плазмаға өткізеді.

Қоздыру аймағы

Радиожиілікті өріс аргон плазмасын қолдайды. Ыстық аймақта атомдар мен иондар түзіліп, олардың бір бөлігі қозады.

Сәулені бақылау

Аксиалды бақылауда сәуле плазма осі бойымен, радиалды бақылауда бүйірінен жиналады.

Эмиссиялық аспаптың блок-сызбанұсқасы

Үлгіні енгізу → **Атомдану және қоздыру** → Сәулені спектрге жіктеу → Сигналды тіркеу → Сигналды өңдеу және есептеу

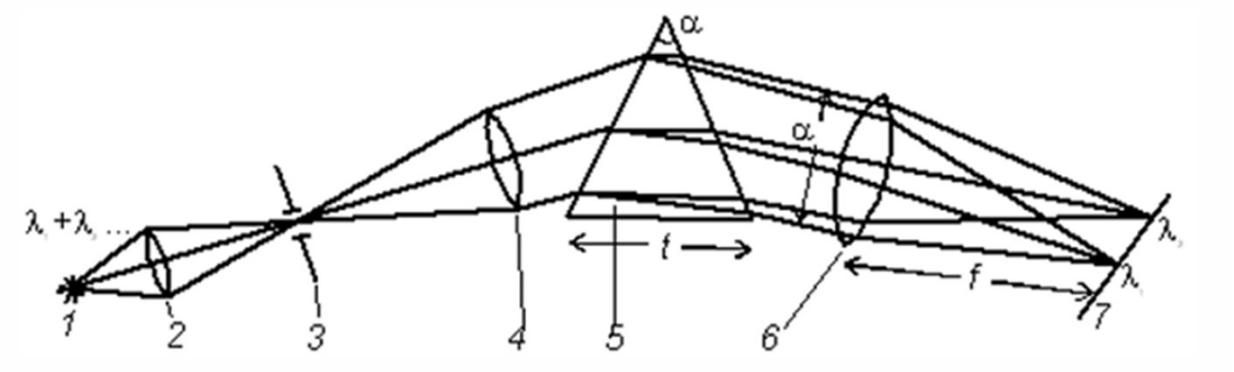

Сызбадағы оптикалық элементтер

1–3 Сәуле көзі, линза, кіріс саңылауы
4 Коллиматор
5 Призма
6 Камералық объектив
7 Фокаль жазықтық

Спектрді жіктеу және сигналды тіркеу

Оптикалық элемент	Қызметі
Сүзгі	Таңдалған тар диапазонды өткізеді. Қарапайым жалынды фотометрлерде қолданылады.
Призма	Сыну көрсеткішінің толқын ұзындығына тәуелділігі сәулені спектрге бөледі.
Дифракциялық тор	Дифракция арқылы толқын ұзындықтарын ажыратады. Эшелле торы көп арналы аспаптарда қолданылуы мүмкін.

Фотоэлектрондық көбейткіш (ФЭК)

Таңдалған арнадағы әлсіз жарық сигналын электрлік күшейтумен тіркейді.

CCD немесе CID матрицасы

Фокаль жазықтықта бірнеше спектрлік аймақты қатар тіркейді. Қанығу мен фон ескеріледі.

Үлгі күйіне қарай әдіс таңдау

Үлгінің күйі	Әдіс және үлгі дайындау	Мысал
Сұйық	Ерітіндіні жалынға немесе ICP плазмасына аэрозоль түрінде береді.	Судағы Na, K немесе ерітіндідегі бірнеше металл.
Қатты	Өткізгіш металды ұшқындық ОЭС-пен тікелей талдауға болады. Басқа үлгілер ICP-OES үшін жиі ерітіндіге ауыстырылады.	Болат қорытпасы немесе күлдің ерітіндіге өткен элементтері.
Газ	Арнайы газ разряды не газды енгізуге бейімделген қоздыру жүйесі қолданылады.	Газ разрядындағы Ne немесе Ar атомдарының сызықтары.

Спектрлік және матрицалық кедергілер

Кедергі	Сигнал қалай өзгереді?	Тексеру немесе азайту
Спектрлік	Басқа элемент сызығы немесе молекулалық жолақ қабаттасады.	Басқа аналитикалық сызық немесе фон түзетуін қолдану.
Физикалық	Тұтқырлық пен тұз мөлшері аэрозоль тасымалын өзгертеді.	Стандарт матрицасын сәйкестендіру, сұйылту немесе ішкі стандарт.
Химиялық	Аз ұшқыш қосылыстардың түзілуі бос атомдардың санын азайтады.	Қоздыру шартын немесе үлгі дайындауды әдіске сай өзгерту.
Иондалу	Бейтарап атом мен ион арасындағы тепе-теңдік өзгереді.	Таңдалған сызық пен қоздыру жағдайын бақылау.

Бақылау сұрақтары:

1. Атомды-эмиссиялық спектроскопия әдісін сипаттаңыз.
2. Эмиссиялық талдау аспаптарының блок-сызбанұсқасын талдаңыз.
3. Аспаптың негізгі элементтерінің сипаттамасын келтіріп, жұмыс істеу принципін талқылаңыз.
4. Сызықтық, жолақтық және үздіксіз спектрлердің пайда болу себептерін түсіндіріңіз.

Әдебиеттер:

1. Полуэктова В. А., Мухачева В. Д. Физико-химические методы анализа. Теория и практика: учебное пособие. — М.; Вологда: Инфра-Инженерия, 2025. — 200 с.
2. Плисс Е. М. Физико-химические методы анализа: учебник для вузов. — М.: Юрайт, 2025. — 198 с.
3. Инструментальные методы в химии / под ред. В. В. Лунина, А. К. Буряка. — М.: КУРС, 2024. — 360 с.